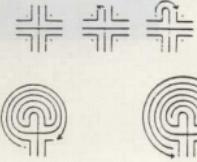

1. Κάτοψη υπογείου της θόλου της Επιδόυρου. Defrasse-Lechat.

2. Σχηματική κατασκευή λαβύρινθου Κρητικού τύπου

Η επιμολογική προέλευση της λέξης σχετίζεται με την Καρική ρίζα «λάδρος», που σημαίνει διπλό πέλεκι¹, και που είχε καθιερωθεί στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου πολύ πριν από την κάθοδο των Ελληνικών φύλων.

Από τα αρχαιότερα δείγματα λαβυρινθοειδών κτίσματος στο Μεσογειακό χώρο, είναι ο αιγυπτιακός τάφος της θης Δυναστείας -2300 π.Χ.-, κοντά στη λίμνη Μοιρίδα, που περιγράφουν ο Ηρόδοτος και ο Στράβων², ενώ ταφική μνημεία με μορφή λαβυρινθού, όπως αναφέρει ο Πλίνιος, βα πρέπει επίσης να κατασκευάζαν και οι Ετρούσοικοι.

Το πρώτο δείγμα γραμμικής παράστασης λαβυρινθού στον Ελληνικό χώρο χρονολογείται από το 1300 π.Χ. και παριστάνει την κάτοψη ενός λατρευτικού κτίσματος που ήταν αφερμένο στην Αριδάνη³, ενώ άλλες προϊστορικές παραστάσεις λαβυρινθειδών σχηματισμών, εγχάρακτες σε σπηλαία, έχουν ενταπισθεί στην Αγγλία (1800-1400 π.Χ.) στη Συρία (1200 π.Χ.), στον Καύκασο (2000 π.Χ.) και στην Ισπανία (1000 π.Χ.).

Μεταγενέστερες παραστάσεις, σε διάφορες παραλίγες σε ό,τι αφορά το περίγραμμα του κτίσματος, υπάρχουν άφθονες σε αγγεία, νομίσματα, κοσμήματα και ασφραγίδωματικούς.

Το μόνο λαβυρινθοειδές κτίσμα που θρέπηκε στην Ελλάδα, είναι η υπόγεια κατασκευή της θόλου της Επιδύρου, που κατασκευάσθηκε το 360-320 π.Χ. στην περιοχή του Ασκληπείου από τον Πολύκλειτο τον νεότερο (εικ. 1). Ο λαβυρινθός δρίσκεται στο κέντρο του κυκλικού περιγράμματος του κτιρίου, και είναι πολύ πιεστό στην αποτελούσε τη βάση κάποιου προγενέστερου λατρευτικού χώρου⁴.

Αυτό προκύπτει από την αδικαιολόγητη διαφορά βάθους θεμελίωσεως που υπάρχει σε σχέση με το περιμετρικό οικοδόμημα.

Οι οδεύσεις του λαβυρινθού έχουν επαρκείς διαστάσεις για τη διέλευση ενός ατόμου - πλάτος 60 εκ. ύψους 1,90 -, και το κέντρο του επικοινω-

Ο ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ

Μια σύντομη αναφορά στη διαχρονική εξέλιξη του συμβολικού του περιεχομένου

Στην αρχαϊκή εποχή ως «λαβυρίνθος» χαρακτηρίζοταν κάθε σημαντικό πέτρινο κτίριο με σύνθετη κάτοψη. Για πρώτη φορά η λέξη αναφέρεται στο μυθικό οικοδόμημα που έκτισε ο Δαίδαλος στην Κνωσό, ύστερα από εντολή του Μίνωα, για κατοικία του Μινώταυρου.

Αργότερα, το 600 π.Χ., ο Θεόδωρος ο Σάμιος, αρχιτέκτονας του ναού της Ἡρας στη Σάμο, χαρακτήρισε το κτίσμα ως «λαβυρίνθο» ενώ παρόμοιος χαρακτηρισμός αποδόθηκε και στο ναό του Απόλλωνα στα Δίδυμα, παρ' όλο ότι οι κατώφεις και των δύο κτισμάτων δεν είχαν καμία σχέση με το σχήμα.

Αντώνης Τσούκας

Αρχιτέκτων - Πολεοδόμος

Kern.

νούσες με τον κύριο ιασόγειο χώρο του ναού.

Το σχήμα του λαβύρινθου, στους περιοστέρους αρχαϊκούς πολιτιστικούς κυκλαδ. διέπει από συγκεκριμένες μορφολογίες και κατασκευαστικές νομοτελείες. Οι οδεύσεις που οδηγούν από την περιμέτρο στο κέντρο, ανεξάρτητα από το σχήμα του περιγράμματος, είναι ομαλές, σπειροειδείς, χωρίς διασταυρώσεις, και σχηματίζουν κατά κάνονα επτά, οκτώ, ή ένδεκα ομόκεντρες διαδρομές που ξεκινούν από μία ή δύο αφετηρίες - εισόδους, ενώ την περίγραμμα του σχήματος μπορεί να είναι κυκλικό, τετράγωνό ή πολυγωνικό, με ανάλογη προσαρμογή των εσωτερικών οδεύσεων (εικ. 2).

Ο παλαιότερος τύπος λαβύρινθου που είναι γνωστός στην περιοχή της Μεσογείου και στις Ινδίες, έχει επτά διαδρομές και η κατασκευή του χαρακτηρίζεται από την ένταση ενός σταυρού στο κάτω μέρος του περιγράμματος. Η άσθευτη έκινα στη βάση του σταυρού, για να καταλήξει ύστερα από διαδρομή οδόκληρου του σχήματος, στο γεωμετρικό κέντρο.

Το μυθολογικό περιεχόμενο που πλαισώνει τους λαβύρινθους έχει σημαντικές μοισιότητες, ιδιαίτερα στους πολιτισμούς ινδοευρωπαϊκής προέλευσης. Έτσι ο μύθος της Αριάδνης που υπάρχει σε διάφορες παραλλαγές στο χώρο της Μεσογείου, στο Αργανιστικό μετασχηματίζεται στο μύθο του άρχοντα Σαμαΐλι και της φυλακισμένης θαυμίσσας, ενώ στον αντίστοιχο μύθο της Κεύλανης ο λαβύρινθος χαρακτηρίζεται σαν χώρος εξόριας χωρίς δυνατότητα διαφυγής¹.

Σε πολλές περιοχές της κεντρικής Ινδίας, του Καυκάσου, όπως και στους Ινδιάνους της Νέου Μεδικού, το σχήμα του λαβύρινθου συσχετίζεται με δοξασίες που αναφέρονται στην κίνηση των αστρών, την γονιμότητα και την εικόνα του κόσμου.

Η ευρύτατη διάδοση της έννοιας του λαβύρινθου σε πολλούς, από πρώτη άποψη άσχετους γεωγραφικά πολιτι-

3. Αργανιστόριν. Ινδίες, Σομαμάτρα.

4. Σπηλαιογραφία της Pontevedra.
Φωτ. Anatili.

5. Σύμβολο της μπτέρας γης, Ινδίανοι
Φωτ. O. White - B. Fredericks.

σμούς, ήταν ένα πρόβλημα που απασχόλησε πολλούς λαογράφους, εθνολόγους και αρχαιολόγους, εδώ και πολλά χρόνια (εικ. 3). Από τους πρώτους που ασχολήθηκαν συστηματικά, προσπαθώντας να διασυν μια συνολική ερμηνεία στο θέμα ήταν ο Adolf Bastian (1826-1904) και ο F. Ratzelis (1844-1904).

Σύγχρονοι ερευνητές, όπως ο Jung και ο Kerényi, υποστηρίζουν στην παγκοσμιότητα της διάδοσης του σχήματος οφείλεται στο γεγονός ότι ο λαβύρινθος είναι μια από τις πιο σημαντικές αρχετυπικές παραστάσεις που διατηρούνται θιμάτα και ερωτηματικό που δρίσκονται στο μεταφυσικό επίπεδο του αρχέγονου ανθρώπου. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Kerényi: "... κάθε σπειροειδής γραμμή, είτε απλή σπείρα, είτε μαιανδρος, είναι ένας λαβύρινθος, αφού ο ανθρώπινος νοος των συλλαμβάνει σαν ένα δόρυ και μεταφέρεται κατά κάποιο τρόπο σ' αυτόν κάνοντας μια πορεία φανταστική, χωρίς εμφανή δυνατότητα διεξόδου. Ο λαβύρινθος, σαν αρχέτυπος συμβολίζει την πρώτη επαφή με το ασυνείδητο, όπων αρχίζει η πορεία προς την εξαπομπευσή..."².

Το ιδιαίτερα πολυσύμβατο συμβολικό περιεχόμενο του λαβύρινθου είναι διασκολο να αναλύεται συστηματικά επειδή στις σχετικές βιβλιογραφικές πηγές υπάρχουν αντιφέρουσες που οφείλονται κυρίως στην επιπτυμονική προέλευση, αλλά και στην προσαντική προδιάθεση και ιδεολογίγου του κάθε μελετητή.

Οι πιο σημαντικές γενικές ενότητες συμβολισμών, που θα μπορούν να αναφερθούν επιγραμματικά, στα πλαίσια μιας σύντομης αναφοράς στο θέμα είναι:

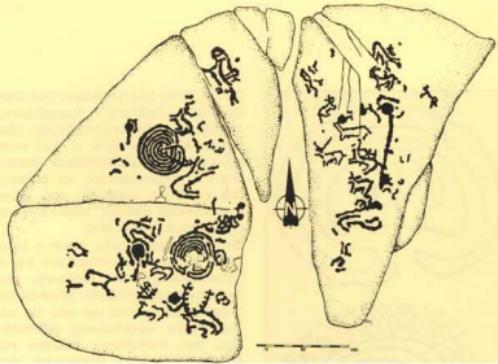
— Ο συμβολισμός του κέντρου, της επανάληψης της κορμογονίας και οι διάφορες μαγικοθρησκευτικές - θεϊκές απόψεις που σχετίζονται με την ατομική υπόσταση, την προέλευση και τον προορισμό του αρχαιού ανθρώπου.

— Η κίνηση των ουρανίων σωμάτων, και οι συσχετισμοί τους με τη γονιμότητα και τον κύκλο της ζωής στους ανθρώπους και στο φυσικό περιβάλλον.

Είναι αυτονότα, και συγχρόνως ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ότι στις ενότητες αυτές υπάρχει μια σχέση επαλλήλιας και επανάληψης στοιχείων, που εξαρτάται από εξαιστορικούς και άλλους αστάθμητους παράγοντες, που δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη απόλυτα.

Σε ό,τι αφορά τον συμβολισμό του κέντρου πολύ σημαντικά είναι αυτά που αναφέρει ο Mircea Eliade³:

“... το κέντρο όθεν είναι πρωταρχι-

6. Εγχάρακτες παραστάσεις λαθυρίνθων και ζώων στα σπηλαία Parada, 900-500 π.Χ. σχέδιο A.P. Santos.

κώς η ζώνη του ιερού. η ζώνη της απολούτου πραγματικότητος. Παρομοίως, ότα τα άλλα σύμβολα της απολούτου πραγματικότητος - δέντρα φωτιάς και αθανασίας πηγή της νεότητος κλπ. — τοποθετούνται επίσης εις το Κέντρον. Ο δρόμος που οδηγεί εις αυτό είναι ένας «δύσκολος δρόμος», και αυτό επαληθεύεται διά κάθε πεδίου της πραγματικότητος: δύσκολα περιφράγματα ενός ναού, ιεραποδημιαία εις ιερούς τόπους - Μέκκα, Ήρατων, Ιερουσαλήμ -, επικινδύνα ταξίδια πρωικών επιχειρήσεων δια την ανεύρεσης των χρυσών μήλων, του βατόνου της ζωής, περιπλανήσεις εις λαθυρίθους, δυσκολίαι του ερευνητού δια την ανακαλύψιν του εαυτού του, του «κέντρου» της υπάρξεων του κλπ. Ο δρόμος είναι κοπωθής, γεμάτος από κινδύνους, δύνιται εις την πραγματικότητα είναι μια τελετή μεταβοσίας από το θεβόλιο εις το ιερό, από τον εφήμερο και απατητό εις την πραγματικότητα και αιωνιότητα, από του θανάτου εις την ζωήν, από του ανθρώπου εις την Θεότητα. Η κατοχή της κέντρου είναι αντίστοιχος της καθίερωσης και μυσθώσης, της θεότητος και απατητής του χθες, παραχωρεί την θέση της εις μιαν νέαν, εις μιαν ζωήν, η οποία είναι πραγματική, διαρκής και αποτελεσματική...»

Ο συμβολισμός της προέλευσης, και όλος ο προβληματισμός στην ευρύτερή του έννοια, που συνδέεται με αυτήν, διατυπώνεται με πολὺ χαρακτηριστικό τρόπο στο ανάγλυφο της εποχής του χαλκού (900-500 π.Χ.), που δρεβήκε στο σπήλαιο της Rong-tverda (εικ. 4). Η ανθρώπομορφή - φαλαούδης μορφή δρίσκεται στο στόμιο ενός πρωτογόνου λαθυρίνθους σχηματισμού, συμβολίζοντας τη διαδικασία της σύλληψης και τη γονιμότητα. Ανάλογα σχήματα,

συμπληρωμένα και με μορφές ζώων, υπάρχουν στη Γαλικία και τη Σαρδηνία, και θυμίζουν, κατά κάποιο τρόπο τα ανατομικά σχέδια του Da Vinci, από την Anathomica του De Luccii (1316), που δείχνουν τη λαθυρίνθοειδή μορφή του ανθρωπινού σώματος, συμφωνα με τις θεωρίες που είχαν καθιερωθεί στις αρχές της αναγέννησης.

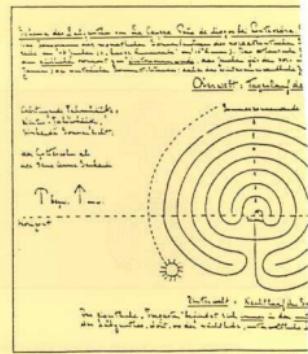
Παρόμοιος υπαρειάδος προβληματισμός διατυπώνεται και στον εγχάρακτο σε πέτρα λαθυρίνθο των Ινδίων της Ήρα της Αρίζονας (εικ. 5). Το σχήμα είναι κρητικού τύπου με επίτιτλα διδρόμες και συμβολίζει τον «Ιερό Γάμο» της γης με τον ήλιο που θεωρείται σαν προεξάρχουσα συμβολική πράξη γονιμότητας, και την εκ των προτέρων προδιορισμένη πορεία της ανθρώπινης υπάρξης μέσα στον κοσμικό κύκλο. Συμβολίσαι με περίπου σχετικό περιεχόμενο διατυπώνονται και στις σύγχρονες λαγύγραφες με άριμο των Ινδίων Navaho¹⁰.

Η ευρύτατη διάδοση του λαθυρίνθου συντέλεσε στη διατύπωση συσχετισμών του σχήματος με τις κοινομορφικές παρατηρήσεις που απασχολούνται την αρχαϊκή πνευματικότητα (εικ. 6).

Ετοιμαστεύεται ότι ο λαθυρίνθος θεωρήθηκε και σαν ιδεόγραμμα της πορείας του ήλιου και των πλανητών, παιρνόντας ανάλογες συμβολικές - μεταφυσικές επεκτάσεις (εικ. 7).

Στα πλαίσια των συμβολιών αυτών εντάσσονται και στοχεία του περιεχόμενου πολλών μεγαλιθικών μνημείων (Stonehenge, 2750 π.Χ.)¹¹, που αναφέρονται κυρίως στην πορεία του ήλιου σε σχέση με τη γονιμότητα της γης.

Ολόκληρο το φάσμα των συμβολισμών, που αναφέρεται κυρίως στη γονιμότητα και την ανανεωση της φύσης, από πολύ νωρίς στην πολιτι-

7. Ο λαθυρίνθος σαν ιδεόγραμμα της πορείας των οι-

στική εξέλιξη του ανθρώπου, είχε αρχίσει να διάνεται με διάφορα δρώμενα που είχαν σαν σημείο αναφορά το σχήμα του λαθυρίνθου.

Τα δρώμενα αυτά, συνυφαρμένα με διάφορα συγκεκριμένα μυθικά γεγονότα, επαναπλαντόνταν σαν συμβολικές πράξεις σε όλες τις επειτέούς που είχαν ιδιαίτερη σημασία για την κοινωνική μάρτια, όπως η αρχή του έτους, η ενηλικώση των νέων, η ίδρυση οικισμών, η έναρξη πολέμων κλπ.

Μία από τις λίγες παραστάσεις ενός παρόμοιου δρώμενου της Κρητικής μυθολογίας, που ήταν ευρύτατα διαδεδουμένος και σε όλον τον Μεσογειακό χώρο, ήταν ο χορός της Αριάδνης, που απεκονίστει στον επινομασόμενο κρατήρα του François, και ρυθμολογείται από το 565 π.Χ.

«Αλλ ιχαρακτηριστική προγένεστερη απεικόνιση λαθυρίνθεοιδούς χορού, ετρουσική προέλευσης, δρισκεται στην οινοχόη της Traginatella που κατακευάσθηκε το 620 π.Χ. και που αναφέρεται σε θέμα του Τρωκού πολέμου (εικ. 8).

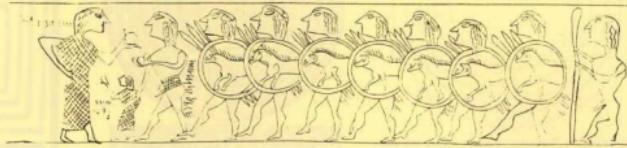
Τελετουργικοί χοροί που διέγραφαν το σχήμα του λαθυρίνθου υπήρχαν σε πολλούς αρχαϊκούς πολιτισμούς. Κατάλοιπα των χρών αυτών, ενωμένω μεταξύ τους λαϊκές παραδόσεις, έφθασαν μέχρι και τις μέρες μας, με αλλοιωμένο το μυθολογικό πλαίσιο της προέλευσης τους, διατηρώντας όμως αρκετά στοιχεία προδιορισμού της ταυτότητάς τους.

Έτσι ο χορός που χρεωπούν μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα στην χώρα των Βασκών, στην επέτειο της ενηλικώσης των νέων είχε το σχήμα του κρητικού λαθυρίνθου (εικ. 9), ενώ στη νότια Γαλλία μέχρι το 1850 τελούνταν παρόμοιοι χορός που ονομάζοταν Dance Candidate - Καντιώτικος χορός¹².

Το σχήμα του λαθυρίνθου, πολλές

αν σωμάτων. H. Wirth.

8. Παράσταση της οινοχόης της Tragniatella. 620 π.Χ. σχέδ. Deeecke.

φορές σε υπεραπλουστευμένη μορφή, χρηματοποιήθηκε ευρύτατα στην υστερορωμαϊκή και πρωτοχριστιανική περίοδο για τη συμβολική απεικόνιση πόλεων και χώρων, που σύμφωνα με τις προεδράρχουσες δρηγοκευτέκες - κομοπολιάς διάδειξες θεωρούνταν σαν «κέντρα του κόσμου», ή είχαν κάποια ιδιαιτερή σημασία στη θρησκευτική - ιστορική μνήμη. Ήταν το αρχέτυπο σχήμα του λαδυρίνου, όπως τελείων ενδεικτικά αναφέρεται στη συνέχεια, ταυτίζεται στην Ιουδαϊκή πνευματικότητα με τη μυθική Ιεριχώ και το ανακτόριο του θαυμάτιου Σολομώντα, στη Ρώμη με το κέντρο της αυτοκρατορίας της Ρώμης, και στη Χριστιανική θρησκεία με την Ιερουσαλήμ¹¹.

Σύμφωνα με τα αρχαία Ιουδαϊκά χρονικά, που αναντιτάχθηκαν το 350 μ.Χ. από τον Εφραίμ τον Σύριο¹², η Ιεριχώ που ίδρυθηκε την 4η χιλιετρίδα π.Χ., κτίσθηκε από επτά βασιλείς, οι οποίοι το καθένας τους κατασκεύασσαν γύρω από την πόλη και από ένα θέατρο. Ετοιμαζόταν την Εβραϊκή παράδοση, κάθε ανθρώπος που ήθελε να μπει στην πόλη έπρεπε να βαδίσει γύρω της επτά φορές, διανύοντας την προκαθορισμένη επιπονή πορεία που σχημάτιζε ο λαδυρίνθος των επτά τείχων (ειναι 10).

Το μυθικό αυτό γεγονός καθιερώθηκε στην Ιουδαϊκή και αργότερα στη χριστιανική πνευματικότητα, σαν πράξη κάθαρσης με ιδιαιτερή συμβολική σημασία, ενώ η χρακτηριστική λαδυρινθίδεις παράσταση της πόλης διαδιδόθηκε ευρύτατα μέχρι και το 120 αιώνα στην ανατολική κυρίως εκκλησία - Αρμενία, Αιθιοπία (εικ. 11). Σε αρκετά μέρη της Ιταλίας, όπως και σε περιοχές που κατέκτησαν οι Ρωμαίοι (Β. Αρική, Γαλλία), έχουν δρεθεί πολλά μωσαϊκά με παραστάσεις λαδυρινθών. Τα μωσαϊκά αυτά που χρονολογούνται από το 2 π.Χ. - 5 μ.Χ.

αιώνα, έχουν πειρισμένες διαστάσεις και αποτελούσαν τμήματα της διακόσμησης δαπέδων διαφόρων στημαντικών δημοσιών κτιρίων και επαύλεων (εικ. 12, 13).

Οι λαδυρίνθοι που απεικονίζονται είναι χωρισμένοι σε τείσες ίσους τομείς, ενώ στο κέντρο υπάρχει κατά κανόνα η παράσταση της μάχης του Θρέσα με τον Μινώταυρο. Οι συμβολικές παραστάσεις τείχων στην περιμέτρου οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ιδεογράμματα πόλεων που σύμφωνα με την αποψή του H. Kepi και άλλων μελετητών, θα πρέπει να ήταν η Ρώμη¹³.

Στο συμβολισμό αυτών εντυπάρχουν στοιχεία της αρχαϊκής άποψης σχετικά με την τετραμερή διαιρέσεων του κόσμου. Κατά την άποψη αυτή που ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στην αρχαική εποχή, το τετράγωνο εκφράζεται την παγκόσμια τάξη που προκύπτει υπέρτατα από τη θεία ή την ανθρώπινη παρέμβαση, ενώ ο κύκλος συμβαλίζει τον κόσμο στην ευρύτερη ελεγκτική έννοια.

Κατάλογοι του συμβολικού περιεχομένου του λαδυρίνου περάσαν σχέδιον αυτούς από την Ιουδαϊκή στην Χριστιανική πνευματικότητα και στην αρχιτεκτονική των λατρευτικών χώρων του Μεσαίωνα, όπου ο λαδυρίνθος προσαρμόσθηκε στο δόγμα της εκκλησίας, συμβαλίζει στην επιπονή πορεία του ατόμου στην επίγεια ζωή. Στην αλληγορία αυτή, ο Ιησούς ταυτίζεται με τον μυθικό Θρέσα που εξουδετερώνεται στο κέντρο του λαδυρίνου του Σατανά, που συμβαλίζεται από τον Μινώταυρο. Την πορεία αυτή για την εξουδετέρωση του Αντιχριστού οφείλει να κάνει κάθε συνειδήτος Χριστιανός, μια μούμοντος παράδειγμα του Ιησού.

«Επι ουσίας Μεσαίωνικος καθεδρικός, το σχήμα του λαδυρίνου που βρισκόταν στο κέντρο του λατρευτι-

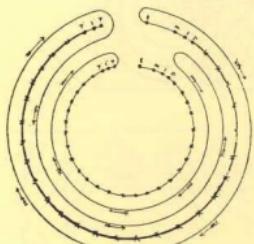
κού χώρου, εκτός από τη συμβολική του σημασία, χρησιμεύει και σαν σημείο τέλεσης ιερατικών χορών.

Στα δρώμενα αυτά οι κληρικοί οδηγούμενοι από τον επισκόπο προσέγγιζαν το κέντρο, όπου γινόταν η συμβολική τους κάθαρση. Οι τελετές αυτές γίνονταν μέχρι το τέλος του 1ου αιώνα, και απαγορεύθηκαν υπέρτατα από εντολή του Βατικανού. Άν καπολλα λαδυρίνθοι καταστράφηκαν σκόπιμα, υπάρχουν ακόμη αρκετά δείγματα, όπως στην Αμενόν, στο Αρρά, στον Σαν Σαβόνη της Πιατεύντας, και στην Σάρτρ, όπου το σχήμα έχει διάμετρο 2,5 και η διάδρομη στο εσωτερικό του 305 μέτρα¹⁴.

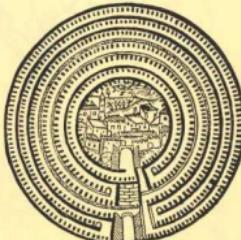
Ο συμβολισμός της «λυτρωτικής πορείας προς το κέντρο», που ξεκινούντας από αρχαικές μνήμες, είχε καθιερωθεί στην καθολική εκκλησία, διατυπώνεται για πρώτη φορά σε πολεοδομική κλίμακα από τον Johann - Valentin Andreae (1586-1654).

Ο Andreae στην κοινωνική - πολεοδομική του ουτοπία που δημοσιεύεται στο Στρασβούργο το 1616 με τίτλο Reipublicae Christianopolitanae Descriptio, δείχνεται την τριάδικη δομή της εξουσίας, που χαρακτηρίζει όλες τις χριστιανικές κοινωνικές ουτοπίες και προτείνει μια χωρική οργάνωση που θυμίζει το σχήμα του λαδυρίνου, ενώ στο κέντρο της πολεοδομικής διάταξης προτείνει την ένταξη του λατρευτικού χώρου. Η αρχιτεκτονική του χώρου αυτού, όπως και η σχέση της κλίμακας του μεγέθους του με τα υπόλοιπα κτίσματα, δείχνουν την πρόβεση του Andreae για την έντονη επιπλανηση του γεωμετρικού κέντρου (εικ. 15).

Άλλη χρήση του λαδυρίνου, που καθιερώθηκε αρχικά στο τέλος του 1ου αιώνα και αναπτύχθηκε ιδιαιτέρως στην αναγέννηση και στους νεώτερους χρόνους, ήταν στην

9. Διάγραμμα Βασικού χορού, σχεδ. Herelle.

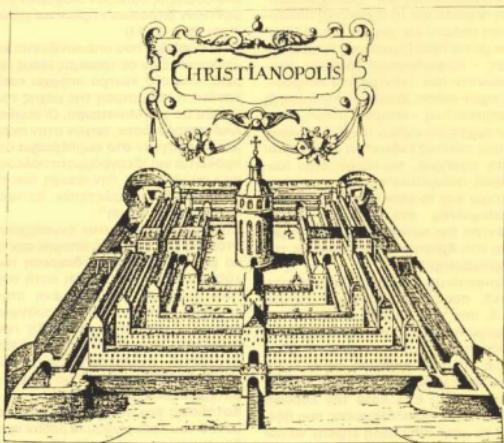
10. Αναπαράσταση της Ιεριχώς. Εβραική έλαιογραφία 1743.

11. Συμβολική αναπαράσταση του ανακτόρου του βασιλιά Σολομώντα. Αιθιοπία 19ος αι.

14. Chartres: Ο λαζύρινθος του δαπέδου.

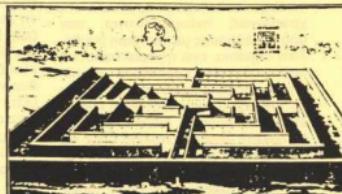

15. Η πολεοδομική ουτοπία του J.V. Andrae εκδ. Στρασβούργου 1616.

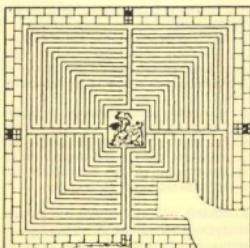

16. Το δέντρο της Γνώσης.

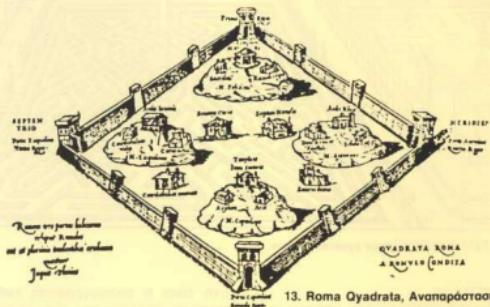
*Le Labirinthe De Cretz
Il y a auz le Don l'Antiquite que l'on appelle
labyrinthe de Cretz de Faons et de
l'autre que l'on appelle le devoir de celles
qui sont au Meusement dans une He
couverte par la Colonne d'auant le
de laquelle il y a un portail ouvrant sur
l'autre qui est fait une (Peristyle) au
deuxielle l'autre est ouverte au devant de
l'autre pour faire l'entree de l'autre.
Mais auant que l'autre ouvre ne
peut devenir que de ne se peut une
Prisonneuse que la liberte d'en jeter*

19. Πρόταση για συγκρότημα φυλακών.

12. Ρωμαϊκό ψηφιδωτό δοπέδου, Β. Αφρική,
σχεδ. Mahjoubi.

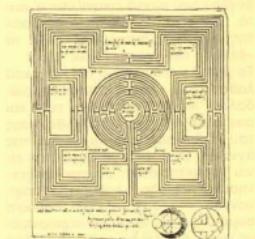
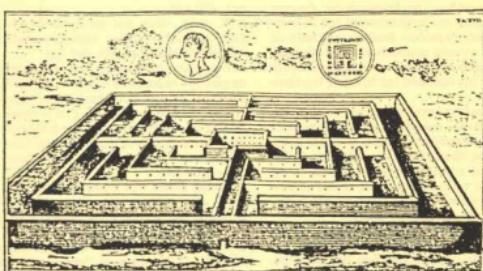
13. Roma Quadrata, Αναποράσταση.

17. Η έξοδος του Δαιδαλού και του Ικαρού.
Ξυλογραφία J. Bouchet 1558.

18. Achille Bocchi, philologia symbolica, Ξυλογραφία 1562.

20. Κάτωψη σχυρῆς πόλης από την Architettura militare του F. de Marchi 1599

21. Σχέδιο κηποτεχνικών γεγκαστάσων.

κηποτεχνία.

Η πρώτη αναφόρα που υπάρχει για κηποτεχνικό έργο με λαβύρινθοις δέξια σήμα, χρονολογείται από το 12ο αιώνα, και είναι η διαμόρφωση ενός ελεύθερου χώρου στο μικρό ανάτολο του Woodstock, από το βασιλιά Ερρίκο II (1133-1189). Ο λαβύρινθος χρησιμεύει στην τέλεση κοσμικών πατινίδιών της βασιλικής αυλής και συνομάζονται «οίκος του Δαΐδαλου» (*Maison de Dedalus*)¹. Η συνομασία αυτή καθεωρήθηκε σε παρόμοιες διαμορφώσεις ελεύθερων χώρων μέχρι και το 19ο αιώνα.

Οι νέες επιπτήσεις που άρχισαν να αναδιώνουν στην περίοδο του διαφωτισμού, συντέλεσαν στη δημιουργία μιας νέας διαλεκτικής σχέσεως και ερμηνείας των αρχετυπικών συμβολισμών.

Έτσι και ο λαβύρινθος πέρνα από το μεσαίωνα στην αναγέννηση μορφολογικά αμετάβλητος, με προσαρμογέμο ούμα το περιεγένοντο του στην ιδεολογία και τις προσδοκίες της εποχής. Το σήμα του επαναλαμβάνεται συχνά σε εικονογραφίες έγκυκλοπαιδίων και εγχειρίδιων αρχιτεκτονικής, αποδύνατας αλληγορίες φιλοσοφικού κυρίου περιεχομένου που αναφέρονται στην κατάτηξη της γνώσης και στην αποδέσμευση του ανθρώπου πνεύματος από τον αναλογικό τρόπο ακεφές που χαρακτηρίζεις τις πολαιότερες εποχές.

Στην περίοδο της αναγέννησης το κέντρο του λαβύρινθου συμβολίζει τη σοφία σε όλο της το φάσμα, και το δένδρο που συχνά ονομίζεται σ' αυτό, δεν είναι το «κορμόκο δένδρο» της αρχαϊκής οντολογίας αλλά το «δένδρο της γνώσης». (εικ. 16).

Το μυθολογικό πλαίσιο του Κρητικού λαβύρινθου - Θησέας, Αριάδνη, Δαΐδαλος, Ιακώς-, λείτουργει τώρα και σαν αλληγορία της απελευθέρωσης του ανθρώπου από τα δεσμά της άνωνας. Στην εκδοχή αυτή, που είναι χαρακτηριστική για την αναγέννησιακή περίοδο, ο λαβύρινθος παρίνοντας την αρχαϊκή του σημασία συμβολίζει τον αυστηρά περιορισμένο χώρο, όπου η δυνατότητα εξόδου είναι επίπονη και μοναδική.

Πολύ χαρακτηριστική για την εκδοχή

αυτή είναι η εικονογράφηση σε ένας ιστορικού χρονικού του 16ου αιώνα², όπου απεικονίζεται η έξοδος του Δαιδαλού και του Ιακού από τη φυλακή τους, στο κέντρο του λαβύρινθου (εικ. 17).

Αλλά, επίσης χαρακτηριστική χρήση του σχήματος για την απόδοση αληγορικών εννοιών, χαρακτηριστικών για την περίοδο της αναγέννησης, είναι η απεικόνιση της εξόδου από το λαβύρινθο του διάσπου συμμαντικού ομάδας Bocchi (εικ. 18).

Παρόμοιες απεικονίσεις διαδαπτές σε εγκυλοπαίδειες και επιστημονικά συγγράμματα της εποχής, υπάρχουν και σε διάφορες παραλλαγές, όπου διάφορα ιστορικά και μυθικά στοιχεία εμπλέκονται με δεδομένα της συστηματικής επιπτωματικής έρευνας που χαρακτηρίζει την εποχή.

Ο πολυσύμμαντος συμβολικός χαρακτήρας του λαβύρινθου διατυπώνεται πολύ χαρακτηριστικά στις πολεοδομικές υπότιμες του Andreatta, του Filarete, αλλά και σε πλήθος μελών πρότασεων πολεών και σχεδίων μητροπολιτικών έργων της εποχής.

Στις παραπάνω αυτές το συμβολικό περιχέμενο προσαρμοζόταν πολλές φορές με πολύ ευρύταρο τρόπο στις αναγκαιότητες και στο χαρακτήρα του έργου.³

Ετοιμάστε το Fischer von Erlach δινει σήμα λαβύρινθον σε ένα συγκρότημα φυλάκων (εικ. 19), ενώ ο μηχανικός συχρωτών Francesco di Marchi (1599-1659) προτείνει το σήμα για την κατούνη φρουριών πλέον⁴ (εικ. 20).

Η ευθεωτικό καταρτισμένοι αρχιτέκτονες της περιόδου του διαφωτισμού, έχοντας μετέπειτα την αρχιτεκτονική της Ελληνορωμαϊκής περιόδου, θεωρούν την πόλη ως ενιαίο συνόλο συμβολικών και αισθητικών παραδέτων, που σαν αποκλειστικό στόχο έχουν την προβολή της δύναμης της εξόδου.⁵

Η ευρηματικότητά τους στην επιλογή των συμβολικών αναφορών είναι εντυπωσιακή και περιλαμβάνει αμέσως στοιχεία μυθολογικής προέλευσης, τα οποία προσαρμόζουν με επιπτοδότηση στα δεδομένα της εποχής τους παραδίδονται τελικά να συνθέουν ένα ολόκληρωμένο σύνολο αισθητικών και συμβολικών αξιών.

Με τον τρόπο αυτό προσπαθούν να δώσουν στον αρχιτεκτονικό χώρο ένα υπόδειγμα παραδόσεως που δεν αναφέρεται στο πρόσφατο μεσαιωνικό παρελθό-

που θεωρείται έπειρασμένο, αλλά στο Ελληνορωμαϊκό.

Τυπικό παρόδειγμα αυτής της τοποθετήσης είναι οι ουτοπικές προτάσεις του Filarete, όπως διατυπώνονται στο Trattato di Architettura, που εκδόθηκε στο Μιλάνο το 1465⁶.

Οι προτάσεις αυτές αφορούν τη μορφή της πρωτεύουσας ενός φανταστικού άρχοντα, όπου το σχήμα του λαβύρινθου σαν συμβόλο της εικόνας του κάστρου, επαναλαμβάνεται συχνά στη διαιρέση του περιβάλλοντος σημαντικών κτιρίων.

Σταδιακά, από την εποχή της οψιψης αναγέννησης και μετά, το συμβολικό περιεχόμενο του λαβύρινθου εκφυλίζεται, ενώ το σχήμα του σε διάφορες παραλλαγές εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρύτατα σε κινητικές εγκαστάσεις, που πλαισιώνων πολυτελή δημόσια και ιδιωτικά κτίρια - Gunterstein Ολλανδία, Hampton Court Palace Λονδίνο, Herrenhausen Γερμανία κλπ. Ο χαρακτήρας των εγκαστάσεων αυτών ήταν διακοσμητικός και αποτελούσε το απαραίτητο περιβαλλοντολογικό πλαίσιο για την ανάδειξη του κτιρίου (εικ. 21).

Στην εποχή μας ο λαβύρινθος, σαν σχήμα ολλά και σαν συμβολισμός, ρχείσας να αναβιώνει στις εικαστικές τέχνες, όπως και αρκετά άλλα αρχετυπικά συμβόλα. Πολλοί καλλιτέχνες, όπως ο Richard Logg, ο Terry Fox, ο Ugo Dossi, ο Dennis Oppenheim και άλλοι, προσπαθούν προσαρμόζοντας το ευρύτατο συμβολικό του περιεχόμενο στα δεδομένα της εποχής μας, να εκφράσουν τον προβληματισμό τους.

Σημειώσεις

1. P. Kretschmer, «Einleitung in der Geschichte der griechischen Sprache» Göttingen 1896, σελ. 104.

2. Λεύκιο Ελεύθερουδάκη θλ. λ. «Λαβύρινθος».

3. K. Kerényi, «Die Herrin des Labyrints, auf den Spuren des Mythos», München - Wien εκδ. 1978 σελ. 266-270

4. J. Frazer, «Commentar zu Pausanias» Töm. III, σελ. 247

5. H. Kern, «Labyrinth» München 1982, σελ. 400-418.

6. K. Jung, «Man and his Symbols» Ελλ. εκδ. Αραιενίδη, Αθήνα 1980 μετάφραση Αντ. Χατζηεδουράδη σελ. 307-311.

7. Η έρευνα και ερμηνεία του λαβύρινθου όρχεται του περασμένου αιώνα και έχει αποστολής φιλοσοφών, άρχοντών, εθνολογών, αρχαιολόγων κλπ. Είτε οι πληροφορίες που υπάρχουν σχετίζονται διαφορετική επιστημονική και μεθοδολογική πράξη, είναι πολύ δύσκολο να αξιολογήσουν συνολικά.

8. Mirella Eliade, «Le mythe de l'eternal retour» - Ελλ. έκδοση: «Κόσμος και ιστορία - Ο μύθος της ανεντάληψης» Αθήνα 1966. Μετάφ. Θεμ. Λαζαρίδη.

9. A. García - R. Santos, «Grabados rupestres de la provincia de Pontevedra», La Coruña 1980, σελ. 28

10. Frank Waters, «Book of the Hopi» N. York 1969 σελ. 29.
11. H. Wirth, «Urschrift» BD I σελ. 240
12. J. Duchemin, «Le thème du heros au Labyrinthe dans la vie de Thésée», Kokalos, τόμος XVI, 1970, σελ. 40-43
13. Αντ. Τσουκα. «Συμβολή στη μεθόδολογία ερεύνης ουτοπικών πρότοσεων που αναφέρονται στην πολεοδομική και κοινωνική οργάνωση» - Τεχνικό Χρονικό, Ιούνιος - Ιούλιος 1975, σελ. 333.
14. Το χρυσό συντάγματος από δύναστα ουγγαρέα, πίνακας Μεσοποταμικής καταστασής και αναφέρεται στα κορινθιακά γεγονότα από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την ανάδηψη του Χριστού. Μεταρρύθμιση από τη Συριακή γλώσσα από την E.A. Wallis Budge, (*The Book of Treasures*, London, 1927)
15. H. Kern, «Labyrinthe», σελ. 113-117
16. M. Aubert, «Les architectes de la cathédrale de Reims» στο Bulletin Monumental τ. 114, 1956, σελ. 123-125
- Ενισην: W. Rudiger, «Die gotische Kathedrale - Architektur und Bedeutung», Dumont Verlag, Köln 1977, σελ. 34-36.
17. W.H. Matthews, «Mazes and Labyrinths - Their History and Development», London 1922, σελ. 158-164.
18. J. Bouchet, «Poitiers» 1476-1558, Paris, Bibliothèque Nationale R. 361, FOL 8
19. Johann Fischer von Erlach, (1656-1723) «Le Labyrinthe de Crète» εκδ. Λειψίας 1725. Ο Erlach ουγγάρος και το έργο «Σχεδίο μιας ιστορικής αρχιτεκτονικής» (Εκδ. Βιεννής 1721), όπου προσπόθησε να αναθίνει σχεδιαστικά τους «αρχιτεκτονικούς θάλους της αρχαιότητας».
20. Bologna Biblioteca Universitaria, A. 14 Τομ. 7-8
21. Stadt und Utopie, Modelle idealer Gemeinschaften, Berlin 1982 σελ. 21-24.

Βιθλογραφία

- J. FRAZER, «Commentar zu Pausanias», Wien, 1948 Τομ. III
- J. DUCHEMIN, «Le thème du Heros au Labyrinthe dans la vie de Thésée», Kokalos, 1970, Τόμ. XVI
- KARL KERENYI, «Die Herrin des Labyrinths - Auf den Spuren des Mythos», München - Wien, 1978.
- HERMANN KERN, «Labyrinthe», München, 1983.
- L. LEVY - BRUHL, «L' Experience musicale et ses symboles dans les primits», Paris 1937
- H. GOTTSCHANLIK, «Lexikon der Mythologie», Heine Verlag München 1979.
- WILHELM RUDIGER, «Die gothische Kathedrale, Architektur und Bedeutung», Dumont Verlag, Köln 1977.
- A. GARCIA - P. SANTOS, «Grabados rupestres de la provincia de Pontevedra», La Coruna 1980.
- H. WIRTH, «Die Heilige Urschrift der Menschheit - Symbolgeschichtliche Untersuchungen», Leipzig 1936.
- M. ELIADE, «Le Mythe de l'éternelle retour - Archétypes et répétition», Paris Libr. Gallimard 1949
- Ελληνική μετάφραση Θεμ. Λαζαρί, Εκδόσεις Καΐμανο, Αθήνα 1966.
- E. ENGLI, «Die Gute Stadt» Atlantis Verlag 1962.

- K. WELLMAN, «A Survey of North American Indian Rock Art» - Graz 1979.
- M. BUCAILLE, «Spirale und Labyrinth», Copenhagen 1963
- F. CABROL - H. LECLERQUE, «Dictionnaire d'archéologie Chrétienne et de liturgie» Paris 1907-51.
- A. KREMER - MARIETTI, «L'homme et ses labyrinthes», Paris 1972.
- F. KRAUSE, «Die Anfänge des menschlichen Seelenlebens - Nachweis und Bedeutung der frühesten Bewußtseinsinhalte», Stuttgart 1969.
- M. KÖNIG, «Die Zeichensprache des frühen Menschen», Berlin 1972.
- R. ONORATO, «Labyrinth. Symbol and Meaning in Contemporary Art», Massachusetts, Philadelphia 1975.
- W. OECHSLIN, «Das Labyrinth als Apotheose der Gartenbaukunst», Daidalos 1982.
- J.L. MYRES, «The Cretan Labyrinth: A Retrospect of Aegean Research» Royal Anthropological Institut, London 1933.

built between 360 and 320 BC by Polykleitos the Younger in the vicinity of Asclepeion.

In many districts of central India and Caucasus, as well as among the Indians of New Mexico, the plan of labyrinth is related to beliefs referring to the stars motion, fertility and the overall picture of the world.

The wide spreading of the labyrinth content in many remote, geographically, civilizations has been an issue of great interest to ethnologists, folk scientists and archaeologists for many years now. Modern scholars, such as Yung and Kerényi, argue that the universality of the labyrinth is due to the fact that its plan is one of the most important archetypal representations that expresses experiences and questions laid on the metaphysical level of the primeval man. The entire spectrum of symbolisms, referring mainly to the fertility and renovation of nature had started very early in the cultural evolution of man to be experienced through a variety of acts, which all had the plan of the labyrinth as constant point of reference. These acts interlaced with certain mythical facts were repeated as symbolic performances in every anniversary with special meaning to the social group. One of the few representations of a similar performance, from the sphere of Cretan mythology, very popular throughout the Mediterranean countries, was Ariadne's dance, which is depicted in the so-called François crater, dated in 565 BC.

The impact of the symbolic content of the labyrinth can be traced in the Jewish and Christian spirituality as well as in the religious architecture of the Middle-Ages, where the labyrinth, adjusted to the Church dogma, had been used to symbolize the painful and hard course of man on earth. Another application of the labyrinth, established by the end of the eleventh century and especially adopted during the Renaissance and modern period, was in the art of gardening. The mythical framework of the Cretan labyrinth - Theseus, Ariadne, Daedalus, Icarus - also functions as an allegory of the liberation of man from the bounds of ignorance. Progressively, from the Late Renaissance on, the symbolic content of the labyrinth starts degenerating. In our time the labyrinth, both as plan and symbolism, is revived in the Fine Arts field along with many other archetypal symbols. Many artists such as Richard Long, Terry Fox, Ugo Dossi, Dennis Oppenheim and others try to express their problematic by adjusting its wide symbolism to the present data.